

Отримано: 02 квітня 2020 р.

Прорецензовано: 13 квітня 2020 р.

Прийнято до друку: 13 квітня 2020 р.

e-mail: v4megu@gmail.com

DOI: 10.25264/2415-7384-2020-11-190-195

Юрченко В. М., Грищук М. М., Мороз О. І. Системна сімейна психотерапія як практичний засіб роботи психологів системи освіти України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2020. № 11. С. 190–195.

УДК: 159.923.5

Юрченко Вікторія Миколаївна,
доктор психологічних наук, професор кафедри психології
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»,
Грищук Майя Михайлівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»,
Мороз Оксана Іванівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука».

СИСТЕМНА СІМЕЙНА ПСИХОТЕРАПІЯ ЯК ПРАКТИЧНИЙ ЗАСІБ РОБОТИ ПСИХОЛОГІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальній психологічній проблемі – збереження психічного здоров'я населення України, вирішення якої повинно починатися із покращення психічного здоров'я дітей, зокрема шкільного віку. Проаналізовано теоретико-методологічні переваги системної сімейної психотерапії як засобу профілактики та корекції невротів у дорослих і дітей у контексті трьох психотерапевтичних шкіл: психоаналітичної, поведінкової та гуманістичної. Подано авторську розробку адаптованої модифікації класичної технології системної сімейної психотерапії як ефективного засобу психопрофілактики та психокорекції початкової невротизації школярів і експериментальну перевірку можливостей її успішного використання в практиці шкільних психологів. Зроблено висновок, що продовження процесу адаптації до рівня підготовки та умов роботи працівників шкільної психологічної служби технології та методів системної сімейної психотерапії дасть змогу ефективніше реалізовувати психопрофілактичні та психокорекційні заходи щодо зменшення кількості розладів емоційно-вольової регуляції дітей шкільного віку і підвищення рівня їхнього психічного здоров'я силами практичних психологів системи освіти України.

Ключові слова: психічне здоров'я, психотерапія, системний підхід, психопрофілактика, психокорекція.

Victoria M. Yurchenko,
Doctor of Psychology,
Professor of the Department of Psychology of the Higher Education Institution
“International Economic and Humanitarian University named after Academician Stepan Demyanchuk”
Maya M. Grishchuk,
PhD in Psychology,
Associate Professor of the Department of Psychology of the Higher Education Institution
“International Economic and Humanitarian University named after Academician Stepan Demyanchuk”
Oksana I. Moroz,
PhD in Psychology,
Associate Professor of the Department of Psychology of the Higher Education Institution
“International Economic and Humanitarian University named after Academician Stepan Demyanchuk”

SYSTEM DOMESTIC PSYCHOTHERAPY AS PRACTICAL MEAN OF WORK OF PSYCHOLOGISTS OF FORMATION SYSTEM OF UKRAINE

The Article is devoted the psychological issue of the day of maintainance of psychical health of population of Ukraine in the conditions of difficult and contradictory social and political changes, the decision of which must begin from the improvement of psychical health of children, especially children of school age. To that end, in our view, useful there can be a capture school psychologists by world experience of the use of technologies of the humanism oriented psychology and psychotherapy. But it requires adaptation of foreign.

The purpose of the article consists in a lineation: 1) teoretiko-methodological advantages of system domestic psychotherapy as mean of prophylaxis and correction of neuroses for adults and children in the context of three psychotherapy schools: psikhoanalitichnoy, povedinkovoy and humanism; 2) possibilities of the use of the adapted classic technology of system domestic psychotherapy school psychologists as effective mean of psikhoprofilaktiki and psikhokorekcii of initial nevrotizacii schoolboys.

It is analysed teoretiko-methodological advantage of system domestic psychotherapy as mean of prophylaxis and correction of neuroses for adults and children in the context of three psychotherapy schools: psikhoanalitichnoy, povedinkovoy and humanism. Author development of the adapted modification of classic technology of system domestic psychotherapy is

presented as an effective mean of psikhoprofilaktiki and psikhokorekcii of initial nevrotizacii schoolboys and experimental verification of possibilities of it successful

Conclusions are done:

1. Comparison of both positive lines and failings, each of them in realization of psychological help nevrotizovanim children in the context of their domestic mutual relations, allowed to define the priority role of domestic psychotherapy, especially such its direction as system domestic psychotherapy.

2. Continuation of process of adaptation to the level of preparation and terms of work of workers of school psychological service of technologies and methods of system domestic psychotherapy will allow more effective to realize psikhoprofilaktichni and psikhokorekciyni measures on diminishing of amount of disorders emotionally volitional adjustments of children of school age increase of their psychical health level by forces of practical psychologists of the system of formation of Ukraine.

Key words: Key words: psychical health, psychotherapy, approach of the systems, psikhoprofilaktika, psikhokorekciya.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються нині в українському суспільстві, мають складний і суперечливий характер, що не може не погіршувати стан психічного здоров'я як дорослого, так і дитячого населення.

Наприклад, за даними експертів Світового банку в Україні 2017 року зафіксовано один із найвищих показників самогубств у світі (від 24 до 32 на 100 тис. населення). Не кращі й показники неврозів, депресії, тривожних розладів, алкоголізму тощо. У зв'язку з цим зрозуміло, що перед психологічною наукою, як у суто науковому, так і в практичному плані, постають першочерговими завдання зберегти психічне здоров'я населення, вирішення яких повинно починатися із покращення психічного здоров'я дітей, особливо шкільного віку.

Тому на часі пошук засобів гуманістично орієнтованої перебудови освітньої системи України, яка передбачає насамперед підвищення рівня психічного здоров'я школярів. З цією метою, на наш погляд, може бути корисним, щоби шкільні психологи опанували світовий досвід використання технологій гуманістично орієнтованої психології та психотерапії. Активне залучення дитячих практичних психологів до психопрофілактики та психокорекції розладів емоційно-вольової регуляції дітей шкільного віку, використання адаптованих психологічних технологій і методів психотерапії дасть змогу ефективніше вирішувати завдання, які суспільство поставило перед психологічною наукою – якісний психологічний супровід становлення гармонійної особистості дитини. Це вимагає адаптації закордонних психотерапевтичних технологій, спрямованих на терапію неврозів, до рівня підготовки й умов роботи практичних психологів, перед якими стоять завдання профілактики та корекції „відхилень в індивідуальному розвитку та поведінці школярів” (Положення про психологічну службу системи освіти України, 1999 р., 2009 р.), тобто переведення психотерапевтичних засобів у психокорекційні.

На сучасному етапі в Україні дискутують проблему диференціації змісту різних форм психологічної допомоги (психотерапія, психологічне консультування, психокорекція) та використання їх у роботі з невротичною симптоматикою дітей шкільного віку (Л. Бурлачук, О. Бондаренко, О. Фільц, Н. Максимова, З. Кісарчук, К. Мілютіна, В. Семиченко, В. Заслуженюк та ін.). Також дискусійним є впровадження світового досвіду психотерапевтичної роботи в практичну діяльність психологів України. Водночас у вітчизняній літературі немає інформації про експериментальні дослідження доцільності застосовувати закордонний досвід, зокрема сімейної (системної) психотерапії (теоретичної концепції, методів та технік) як засіб психокорекції початкової невротизації дітей шкільного віку і цим самим психопрофілактики її поглиблення та формування в них стійких неврозів (невротичного розвитку особистості).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На невідкладній потребі вирішення проблем психологічного супроводу індивідуального розвитку особистості дітей шкільного віку наголошують В. Панок, Л. Бурлачук, Н. Максимова, З. Кісарчук, Т. Титаренко, О. Захаров, О. Лічко, Г. Абрамова та ін. Водночас науковці вказують на потребі зняти суперечності між наявністю у світовому психотерапевтичному досвіді ефективних засобів терапії психологічних розладів у дітей шкільного віку та неможливістю їх широко використовувати практичними психологами з метою психопрофілактики та психокорекції початкової дитячої невротизації через відсутність у них фахової психотерапевтичної підготовки.

Мета дослідження полягає в окресленні: 1) теоретико-методологічних переваг системної сімейної психотерапії як засобу профілактики та корекції неврозів у дорослих і дітей у контексті трьох психотерапевтичних шкіл: психоаналітичної, поведінкової та гуманістичної; 2) можливостей використання шкільними психологами адаптованої технології системної сімейної психотерапії як ефективного засобу психопрофілактики та психокорекції початкової невротизації школярів.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи той факт, що найвпливовішими чинниками формування емоційно-вольових порушень поведінки дітей шкільного віку визнані сім'я та школа, до того ж сім'я створює постійне позитивне або негативне (дисфункційна сім'я) соціально-психологічне середовище існування дитини, закордонні та вітчизняні науковці визначають сімейну психотерапію як найбільш популярний і дієвий засіб психотерапії дитячих неврозів [6]. У світовій практиці сімейної психотерапії виділяють: сімейну психотерапію, зорієнтовану на переживання (В. Сатір, К. Вітакер), трансгенераційний

підхід (М. Боуен), психоаналітичну сімейну психотерапію (Н. Аккерман), структурну сімейну психотерапію (С. Мінухін).

З розвитком досліджень системної теорії (Л. фон Берталанфі, У. Матурана, Ф. Варела, Н. Луман та ін.) до основних підходів сімейної психотерапії долучилася системна сімейна психотерапія (Т. Лідз, Л. Вінн, Д. Джексон, Ж. Ріскін, Дж. Хейлі, М. С. Полаццолі, П. Ватцлавік, Дж. Вікленд, Р. Фіш, Г. Бейтсон та ін.), яка розглядає відхилення в поведінці дитини через розлади динамічних процесів функціонування системи „дитина – батьки” або системи сім’ї загалом.

Радянську школу сімейної (системної) психотерапії та консультування представляють праці таких науковців, як Е. Ейдемільер, Б. Карвасарський, В. М’ясищев, О. Захаров, В. Юстіцькіс, Н. Александрова, А. Черников та ін., у дослідженнях яких переважає медико-педагогічний аспект, тоді як світові дослідники більше уваги приділяють відповідно психотерапевтичним методам.

Розглянемо переваги системної сімейної психотерапії як засобу профілактики та корекції неврозів у людини в контексті трьох психотерапевтичних шкіл: психоаналітичної, поведінкової та гуманістичної [1], [5], [11]. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ сторіччя в психолого-психотерапевтичних колах набули поширення ідеї психоаналітичної теорії, яку започаткував З. Фройд [7], [9]. Психоаналіз належить [1], [8] до каузальних видів психотерапії, тому що психотерапевт досліджує та впливає не на окремі психічні явища, а на причину неврозу з погляду цієї школи. Процедура психоаналітичної психотерапії містить: психоаналітичне інтерв’ю, метод вільних асоціацій та інтерпретацію, аналіз сновидінь тощо. Психоаналітик використовує принцип психічного детермінізму, щоб виявити несвідомі ідеї та конфлікти в пацієнта.

До позитивних рис впливу цього напрямку на подальший психолого-психотерапевтичний супровід невротизованих дітей можна віднести таке [3], [5]:

- у його межах сформована загальна схема каузальної діагностики етіології неврозу (психотерапевтичне інтерв’ю);
- почала формуватися професійна позиція психотерапевта, принципи взаємин із пацієнтом;
- у процесі адаптації психоаналітичних технік до роботи з дітьми почав формуватися психолого-психотерапевтичний альянс „аналітик–клієнт–батьки клієнта”.

Водночас і психоаналітики, і опоненти [3], [7] підкреслюють певні недоліки психоаналітичної психотерапії: значна тривалість психотерапевтичного процесу; обмеженість утручання (тільки надання психологічної інформації батькам клієнта) в сімейні патерни взаємодії, які є соціально-психологічним чинником невротизації дітей.

Що стосується поведінкової психології, то її фундамент наприкінці ХІХ – на початку ХХ сторіччя заклали в царській Росії І. Сеченов, І. Павлов та В. Бехтерев у процесі дослідження умовних рефлексів [1]. Але нинішньою своєю формою та роллю вона завдячує Дж. Вотсону. Саме він 1913 року ввів термін „біхевіоризм”, з яким пов’язав цілу науково-дослідницьку програму. Спираючись на теорію навчання та соціальну психологію, поведінкові психологи пояснюють аномальну поведінку тим, що адаптивну поведінку клієнт засвоїв недостатньо або „не прийняв”. Соціальні взаємини біхевіористи тлумачили через феномен „підкріплення”, яке люди забезпечують один одному.

Невротичні розлади особистості в цій категорії психотерапії не розглядають як окрему нозологічну групу. Саме тому вся біхевіоральна процедура безпосередньо пов’язана з навчанням клієнта. Ефективність застосування технік біхевіоризму в роботі з дитячими неврозами вони пояснюють такими чинниками:

- безпосередність впливу на невротичні реакції/стани дитини;
- відносна короткочасність фахового супроводу дитини;
- можливість контролю соціального середовища дитини (психолог співпрацює з батьками дитини);

На думку Шнайтера та інших опонентів поведінкового напрямку [3], [5], теорія цього підходу та практичні методи мають певні недоліки:

- для психологічного пояснення особливостей особистості використовують контекстну теорію особистості;
- технологія психолого-психотерапевтичного впливу цілеспрямовано змінює поведінку дитини та не впливає на більш глибокі та стійкі структури особистості;
- поведінкова психотерапія безпосередньо не впливає на патерни функціонування сім’ї, які активізують і хроніфікують невротичні стани дітей шкільного віку.

Незважаючи на відмінності в тлумаченні природи невротизації особистості на початку свого становлення та сьогодні, психоаналіз та поведінкова психологія ставлять подібні цілі – виявити причинно-наслідкові взаємозв’язки структурних елементів механізму неврозу та аналітично дослідити генезу невротичних станів дорослої людини та дитини.

Феноменологічно-орієнтована гуманістична психологія прагнула не тільки подолати механіцизм психоаналізу та поведінкової психотерапії в корекції невротичних розладів, але й поставила за мету до-

слідити процес дозрівання здорової, морально цілісної особистості [3]. Цей гуманістичний рух об'єднав у ХХ сторіччі таких науковців, як Е. Фромм, А. Маслоу, Ф. Перлз і К. Роджерс [3]. Процес гуманістично-орієнтованої психотерапії спрямований на сприяння більш повноцінному функціонуванню особистості в соціумі, підтримку та розвиток у клієнта більшої відкритості комунікацій, віри у власний потенціал. Наш аналіз методів гуманістично-орієнтованої психотерапії визначив подібність форми психотерапевтичного супроводу як дорослої людини, так і дитини. Психолог, на думку К. Роджерса [5], повинен діяти як помічник клієнта-дитини. Внесок у розвиток психотерапії, психокорекції та психопрофілактики неврозів гуманістичної парадигми пов'язаний із таким:

- орієнтація в процесі психотерапії на актуальне „тут і тепер” у психіці людини;
- зосередженість на індивідуальності, яка шукає допомоги, тобто на клієнті та на взаєминах між клієнтом і фахівцем (інтерактивний підхід);
- стимуляція можливостей клієнта-дитини (орієнтація на клієнта) та увага до автономії клієнта-дитини (повага як базова позиція);
- за клієнтом залишається право відкрити шлях до саморозвитку, самовдосконалення.

До недоліків цього напрямку психолого-психотерапевтичного супроводу розвитку особистості, на наш погляд, можна віднести таке. Фахівці під час взаємодії з клієнтом-дитиною активно співпрацюють із її батьками, учать їх безумовному позитивному ставленню, але безпосередньо не впливають на ті негативні патерни функціонування сім'ї, які активізують і хроніфікують невротичний розвиток дитини.

Отже, аналіз провідних психолого-психотерапевтичних напрямків (психодинамічного, поведінкового й гуманістично-орієнтованого) дав змогу визначити як позитивні моменти, так і недоліки кожного з них у реалізації психологічної допомоги невротизованим дітям у контексті їхніх сімейних взаємин.

Перші спроби сімейно-зорієнтованого фахового супроводу в контексті цих напрямків датовані кінцем ХІХ сторіччя і пов'язані із соціальною підтримкою населення. Саме потреба залучити всіх членів сім'ї та комплексно впливати на багаторівневі способи функціонування сім'ї під час лікування невротичних станів дітей шкільного віку обумовила початок розвитку сімейної психотерапії та консультування. Кожна зі згаданих вище моделей зробила свій специфічний внесок у розвиток сучасної світової сімейної, а згодом – системної сімейної психотерапії та психологічного консультування: будь-яку психоконсультативну роботу так чи так співвідносять із названими концепціями, крім випадків, які входять до компетенції суто психотерапії.

Загальні цілі різних моделей закордонної сімейної психотерапії та консультування можна подати так [3], [11]:

- зміни в сім'ях певних уявлень (установок, припущень) про заявлену проблему дитини;
- трансформація поглядів членів сім'ї на заявлену проблему невротичних реакцій/станів дитини від індивідуально-особистісних до системних, пов'язаних із особливостями взаємодії в сім'ї;
- створення альтернативних моделей вирішення проблеми ідентифікованого клієнта засобами прямого та опосередкованого фахового втручання в патологізувальні патерни сімейної взаємодії;
- корекція різних форм ієрархічної невідповідності між підсистемами сім'ї, де є невротизовані діти;
- переривання дії дисфункційних стереотипів поведінки членів сім'ї.

У вітчизняній практиці надання психолого-психотерапевтичної допомоги у ХХ столітті набула розвитку і сімейна психотерапія, спрямована на зміну міжособистісних відносин і усунення невротичних порушень як у дитини, так і членів сім'ї (О. Захаров, А. Співаковська). У ширшому контексті сімейна психотерапія входить до так званої „психотерапії середовища”, яка нерідко має вирішальне значення в системі лікування невротизованої дитини (В. Рожнов, Б. Драпкін).

Аналіз наукової літератури виявив, що „в другій половині ХХ ст. ситуація в методології наук змінилася завдяки утвердженню нового загальнонаукового методологічного рівня, розміщеного між філософським та конкретнонауковим” [10, с.524]. Ідеться про загальнонаукову методологію системного пізнання, серед концепцій якої має місце і системний підхід. Справді, у наш час застосування системного підходу настільки широке (системи технічні, соціальні, психологічні, біологічні, лінгвістичні та ін.), що вчені констатують процес перебудови всього наукового мислення.

Принципи системного пізнання в психології та психотерапії використовували і використовують чимало вітчизняних і закордонних учених: І. Сеченов, І. Павлов, Л. Виготський, М. Басов, С. Рубінштейн, О. Леонтєв, Л. фон Берталанфі, У. Кенон, Ф. Варела, У. Матурана, Ф. Капра, К. Людевіг, Б. Ломов, В. Ганзен, В. Юрченко та ін. Тобто поява такого найбільш сучасного напрямку сімейної психотерапії, як системна сімейна психотерапія, абсолютно виправдана і логічна.

У системній сімейній психотерапії використовують „вісім найважливіших понять і принципів системного підходу: 1) цілісність, 2) зв'язок, 3) структура та організація, 4) рівні системи та їхня ієрархія, 5) управління, 6) ціль і доцільність поведінки системи, 7) самоорганізація системи, 8) функціонування та розвиток систем” [10, с. 42]. Центральне місце серед усіх системних понять посідає поняття „система”, яке Л. фон Берталанфі найбільш загально визначив як „комплекс взаємодійних елементів” [3].

Ці системні поняття та принципи сформували системне бачення організації сім'ї в сімейній психотерапії. Тобто дослідники почали розуміти сім'ю системно з позиції спостерігача, урахувавши не так механізми інтрапсихічної природи симптоматичної поведінки ідентифікованого клієнта, як його залучення через симптоматичну поведінку до певних взаємин з іншими членами сім'ї (підсистемами) та рівень організації сім'ї як системи [3], [11].

Отже, закордонна системна сімейна психотерапія охоплює ті форми психотерапії, які на основі загальної теорії систем зміщують свій фокус зі спостереження за патологічними феноменами особистості на міжособистісні процеси та застосовують релевантні методи (циркулярність, нейтральність, гіпотетичність, активну позицію терапевта, ресурсну модель, комунікативні техніки тощо).

Зазначимо провідні положення системного підходу в сімейній психотерапії [11], [12]: модель самоорганізації ключова для розуміння істотної природи життя та особливостей функціонування сім'ї; жодна властивість або чинник будь-якої частини системи сім'ї не фундаментальний, а загальна узгодженість їхніх взаємозв'язків визначає структуру всієї системи; нові психологічні властивості сім'ї виникають зі взаємодій і взаємин між частинами, а ці властивості порушуються, коли система розсікається фізично або теоретично на ізольовані елементи; гомеостаз як саморегулювальний механізм дає змогу системі сім'ї підтримувати себе в стані динамічного балансу, тоді як психологічні властивості та чинники системи коливаються в прийнятних межах; людина, сім'я, суспільство залучені в циклічні процеси природи й залежні від них; сім'я – відкрита система; симптом як певну поведінку дитини треба досліджувати в контексті її взаємин з іншими людьми [4, ст. 16]; процес розвитку симптому (особистісної проблеми) можна описати як процес захисної саморегуляції системи сім'ї; системна сімейна психотерапія не лікує ані “причин”, ані “симптомів” – вона надає системам (індивід, сім'я) допоміжні імпульси для створення нових позитивних зразків взаємодії, які сприяють їхньому еволюціонуванню.

Історичний аналіз становлення та розвитку практичного аспекту закордонної системної сімейної психотерапії засвідчив, що в усіх її напрямках наявна стала процедура проведення психотерапії системи сім'ї, яку можна розглядати як відповідну класичну технологію. Для того, щоб вона забезпечила ефективний результат, її має здійснювати кваліфікований психолог із базовою психотерапевтичною освітою, водночас застосовуючи групу специфічних методів (наприклад: стабілізація систем, з'ясування „спадку” і „заповіту”, рефлексувальна команда тощо) певного напрямку системної сімейної психотерапії.

Практичні психологи системи освіти України не мають відповідної психотерапевтичної підготовки. Тому це спонукало нас розробити авторську модифікацію класичної технології системної сімейної психотерапії (АМССП) [2], яка переводить класичну закордонну технологію системної сімейної психотерапії в розряд психологічного засобу профілактики та корекції початкової невротизації дітей шкільного віку й реалізує психологічні умови її ефективного використання в практиці психологів.

Процес розроблення „АМССП” передбачав такі етапи: I етап – апробація класичної технології системної сімейної психотерапії; II етап – створення авторської модифікації класичної технології системної сімейної психотерапії та підготовка психологічного інструментарію для подальшої експериментальної перевірки її ефективності.

Аналіз результатів проведеної АМССП з дітьми та їхніми сім'ями (53 сім'ї) під час формувального етапу експериментального дослідження (отримання зворотного зв'язку від батьків та дітей вибірки, що зазначено в протоколах стенограм психокорекції; спостереження за психоемоційними змінами в поведінці дітей в умовах психологічного супроводу) засвідчив, що відбулися не тільки цілеспрямовані позитивні зміни в складних переживаннях дитини (пом'якшення/зменшення початкових невротичних розладів їхньої поведінки), але й поліпшилося функціонування всієї системи „дитина – батьки” [2, с.13].

Матеріали контрольного етапу експериментального дослідження підтверджують, що відбулися суттєві позитивні зміни (математико-статистично достовірні) в узагальнених показниках рівня невротизації обстежених дітей, одержаних до та після психокорекційної роботи.

Висновки та перспективи наступних досліджень.

1. Аналіз закордонних напрямів психолого-психотерапевтичних досліджень проблеми корекції та профілактики початкової невротизації дітей шкільного віку в контексті їхніх сімейних взаємин (психодинамічний, поведінковий, гуманістично-орієнтований, сімейна психотерапія) виявив переважне використання власне психотерапевтичних методів. Порівняння як позитивних рис, так і недоліків кожного з них у реалізації психологічної допомоги невротизованим дітям у контексті їхніх сімейних взаємин уможливило визначити пріоритетну роль сімейної психотерапії, особливо такого її напрямку, як системна сімейна психотерапія.

2. Кожна зі згаданих психотерапевтичних шкіл зробила свій специфічний внесок у розвиток сучасної закордонної системної психотерапії та консультування, тому будь-який її напрямок співвіднесений із названими концепціями і практиками. Зорієнтована на особистість системна сімейна психотерапія запропонувала інтегративний варіант психотерапевтичних технік, здатних змінити зразок (штамп) комунікації особистості з іншими або із собою.

3. Процес розроблення та апробації авторської модифікації класичної технології системної сімейної психотерапії (АМССП) довів, що вона справді переводить класичну світову технологію системної сімейної психотерапії в розряд успішного психологічного засобу профілактики та корекції початкової невротизації дітей шкільного віку і реалізує психологічні умови її ефективного використання в практиці психологів системи освіти України.

4. Продовження процесу адаптації до рівня підготовки й умов роботи працівників шкільної психологічної служби та застосування технологій і методів системної сімейної психотерапії дасть змогу ефективніше реалізовувати психопрофілактичні та психокорекційні заходи щодо зменшення кількості розладів емоційно-вольової регуляції дітей шкільного віку і підвищення рівня їхнього психічного здоров'я силами практичних психологів системи освіти України.

Література:

1. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості: навч. посібник для студентів ст. курсів психол. фак. та від-нь ун-тів. Харків: „Фоліо”, 1996. 237 с.
2. Грищук М. Психопрофілактика та психокорекція початкової невротизації дітей шкільного віку: Автореф. дис. канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України, Київ. 2010. 22 с.
3. Людевіг К. Системная терапия: Основы клинической теории и практики / [пер. с немецкого Т.С. Драбкиной]. М.: Издательство «VERTE». 2004. 280 с.
4. Мороз О. Формування міжособистісних взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку (в умовах навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок»): Автореф. дис. канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ. 2011. 23 с.
5. Осипова А. А. Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов. М.: ТЦ «Сфера». 2000. 512 с.
6. Психокоррекционная и развивающая работа с детьми: учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / И. В. Дубровина, А. Д. Андреева, Е. Е. Данилова, Т. В. Вохмянина / под. ред. И. В. Дубровиной. М.: Изд-й центр «Академия», 1998. 160 с.
7. Фільц О. Місце психотерапії між психіатрією і психологією. *Психотерапія – нова наука про людину* / За ред. Альфреда Пріца. Springer Wien. New York. Львів: ІНВП «Електрон», 1998. С. 275–290.
8. Фрейд А., Фрейд З. Детская сексуальность и психоанализ детских неврозов. Ек.: Институт Психоанализа. СПб. 1997. 483 с.
9. Шерток Л. Рождение психоаналитика. М.: «Прогресс». 1991. 288 с.
10. Юрченко В. М. Психічні стани людини: системний опис. Монографія. Рівне. 2006. 574 с.
11. Schlippe A. V., Kriz J. Kontexte für Veränderung. Systemische Perspektiven in Theorie und Praxis. Hg.: Universitaet Osnabrueeck: Forschungsbericht aus dem Fachbereich Psychologie (im Druck), 1996. 273 p.
12. Simon F. B., Weber G. Das Ding an sich. Wie man "Krankheit" erweicht, verfluessigt, entolinglicht. In *Familiendynamik*. 1988. № 13(1). P. 56–61.